

Jacoba Van Tongeren. Verzetsstrijdster tegen wil en dank.

Lezing t.g.v. de presentatie van *Jacoba van Tongeren en de onbekende verzetshelden van Groep 2000 (1940-1945)*, door Paul van Tongeren, Amsterdam, Aspekt, 2015.

In september 1944 vindt een ontmoeting plaats tussen Jacoba van Tongeren, verzetsnaam 2000, leidster van Groep 2000 en Henk van Randwijk, verzetsnaam Sjoerd, leider van Vrij Nederland. Het zou de eerste van een reeks confrontaties tussen deze twee worden. Confrontaties waarbij niet alleen twee sterke persoonlijkheden botsten, maar ook twee opvattingen over verzet en het leiderschap dat daarbij hoorde.

De aanleiding voor de ontmoeting was dat Van Randwijk op zoek was naar nieuwe mogelijkheden om bonkaarten te verkrijgen voor nagelaten betrekkingen van Vrij Nederland. Die kaarten had hij tot het voorjaar van 1944 van de LO betrokken, maar dat was na de arrestatie van LO leider Henk Dieneske, niet langer mogelijk. De LO had hem, zo schrijft Jaocba Van Tongeren, naar de geheimzinnige 2000 doorverwezen:

‘Ga eens praten met die juffrouw 2000 die nogal wat kanalen en wegen kent, als een der oudsten een doorgewinterde in het vak is en bovendien over middelen schijnt te beschikken die wij niet hebben.’ Sjoerd was, zo vervolgt ze, zeer verbaasd over wat hij aantrof, namelijk een ‘bewogen vrouw’, ‘bewogen met het leed der wereld dat van alle kanten op haar afstormt. Hij zei: ‘Mijn hemel, hoe presteert u het om hier illegaliteit te bedrijven en dan nog wel zo dat ik naar u verwezen wordt als naar een soort duivelskunstenares?’ Jacoba antwoordde: ‘Dat doe ik ook niet, ik bedrijf niets, maar ‘t komt naar mij toe. Er komt geen duivelskunst aan te pas, want het gaat vanzelf. Van ‘t een komt het ander. Heel gewoon dus.’ Dat is wat, zo observeert ze vervolgens, ‘als je als stoere, trotse man voor een zo specifiek mannelijk werk verwezen wordt naar een doodgewone juffrouw van maatschappelijk werk, die je daar vertelt dat het niets bijzonders is wat je doet: de vijand trotseren en het verzet tegen de bezetter gaande houden, en dat het allemaal vanzelf gaat. (...) Met veel ophef begon Van Randwijk dan ook te vertellen dat zij er niet gering over moest denken. Hij is een doorgewinterde verzetsstrijder en zijn organisatie de oudste verzetsbeweging.... Etc’. Einde citaat.

Het is duidelijk: deze ontmoeting ging over andere dingen dan bonkaarten, namelijk over twee diametraal tegenover elkaar staande opvattingen over verzet. Opvattingen die ook gekleurd werden door sekse.

Het gangbare beeld van het verzet tijdens WO II draagt tot op de dag van vandaag sterk de sporen van Van Randwijks verbeelding van het verzet: het gaat meestal om mannen die dappere, spectaculaire daden verrichtten, die ze soms met hun leven moesten bekopen. Mannen die zich daarmee onderscheidten van de grote massa der bevolking, die niet openlijk in verzet kwam. In dit soort voorstellingen van het verzet spelen vrouwen doorgaans een ondersteunende rol. De bekendste van die rollen is die van koerierster, een welhaast iconische figuur in het verzet. Hoe iconisch ook, dat betekent nog niet dat vrouwen dezelfde waardering kregen als mannen. Marie Anne Tellegen, die als Dr. Max een leidende positie had in een groot netwerk van verzetsgroepen, vertelde na de oorlog dat vrouwen bij VN werden aangeduid als ‘juffies’, ‘potige dames’, ‘kinderen’, of ‘tikjuffies’.

Lange tijd heeft dus de door mensen als Van Randwijk gekoesterde voorstelling van het verzet gedomineerd. Een geschiedenis als die van Jacoba van Tongeren is onzichtbaar gebleven. Daar brengt dit boek hopelijk verandering in. Maar net zoals de botsing tussen Van Tongeren en Van Randwijk meer behelsde dan een botsing tussen een vrouw en een man, zo betekent de publicatie van dit boek in mijn ogen ook meer dan het zichtbaar maken van een onbekende geschiedenis.

Dit boek roept prikkelende vragen op over vele ingesleten aannames over 'het verzet' en fungeert daarmee als een soort agenda voor nieuw onderzoek. Het gaat om aannames die niet in de laatste plaats gevoed zijn door het grote werk van Loe de Jong, mijn illustere voorganger. Hoe gedegen en interessant zijn beschrijvingen van de illegaliteit ook zijn, in zijn definitie van wat hij tot verzet rekent klinkt de stem van een man als van Randwijk door. Omdat De Jong, als typische man van zijn tijd, bijvoorbeeld niet de zorg voor onderduikers meerekent, zijn vrouwen in zijn werk vrijwel afwezig. Doordat hij zich bovendien concentreert op full time verzetsstrijders, ontstaat de indruk dat een bestaan als 'illegaal' in alle opzichten haaks stond op een leven in de zogenaamde legale wereld. Het één lijkt het ander uit te sluiten en verzetsstrijders lijken welhaast een aparte mensensoort te zijn, onbereikbaar voor gewone stervelingen. De Jong en de meeste andere geschiedschrijvers hebben dan ook niet veel oog gehad voor mensen zoals Jacoba van Tongeren. Mensen voor wie de wens om stilletjes zoveel mogelijk mensen in nood te helpen de boventoon voerde. En in wier leven geen scherp onderscheid bestond tussen 'legale' en 'illegale' activiteiten. Mensen ook die vonden dat het niet aanging om na de oorlog de eigen daden bekend te maken. Die waren immers, zoals Jacoba schrijft, niets bijzonders geweest. Zij schreef om diereden na de oorlog slechts een beknopt, zakelijk en onpersoonlijk verslag over de geschiedenis van Groep 2000, dat zij alleen aanbood aan Prins Bernhard, in zijn hoedanigheid van commandant van de BS. Het gevolg was: stilte rond Groep 2000.

De Jongs zwijgen over Groep 2000 in de bekende tv serie *De Bezetting* bracht Jacoba er in 1965 toe het stilzwijgen te doorbreken met een interview in *Trouw*. Zij was begin jaren 60 al begonnen met het opschrijven van haar herinneringen in brieven aan radio pastor Ds. Klamer. Voor deze herinneringen kon ze gebruikmaken van de dagboekjes die zij als jong meisje begon bij te houden en die ze haar hele leven is blijven schrijven. Haar herinneringen staan vol levendige dialogen, zodat je in haar wereld van toen wordt getrokken. Filosofische en religieuze beschouwende passages worden afgewisseld door spannende reportages van concrete gebeurtenissen. Introspectie wordt gevolgd door analyses van anderen. Het door Paul van Tongeren en Trudy Admiraal knap aangesmede geheel vertelt zowel de eigen, zeer persoonlijke geschiedenis van Jacoba, alsook die van de Groep die in zijn naam naar Jacoba verwijst: Groep 2000. Het is een meeslepend relaas. Een bijzonder krachtige, levendige, scherp observerende persoon onthult zich langzamerhand aan de lezer. Geregeld neemt ze je mee in haar gesprekken met God, waarin zij eerlijk en niets ontziend zichzelf en anderen onderzoekt. En hoewel uit alles blijkt dat zij inderdaad een door het leed van de wereld bewogen vrouw was, leidt dit niet tot zwaarwichtigheid. Als zij op een keer een voedselpakket bij iemand bezorgt die naar haar naam vraagt, zegt zij: 'ik ben 2000, de lichtvoetige.' Dat roept een passend, bijna sprookjesachtig beeld op, net zoals de bloemennamen die zij kiest voor haar vrienden en vriendinnen.

Lichtvoetig rept Jacoba zich in haar hoedanigheid van maatschappelijk werkster in dienst van de Nederlands Hervormde Kerk van het een naar het ander. Een grapje hier, een schouderklopje daar. Zorgend, alles overziend, alles opvangend, als achtervang altijd en overal in de buurt. Snel handelend, vliegensvlug besluiten nemend, vertrouwend op haar eigen intuïtie en op de leden van haar groep. Mannen en vrouwen die, net als zijzelf, onder de dekmantel van een legale positie in de gewone maatschappij hun illegale werk deden. Dominee's, politiemannen, verpleegsters, gemeenteambtenaren, gezamenlijk vormden ze een wijdvertakt netwerk van mensen die op het eerste gezicht een doodgewoon bestaan hadden, maar die in werkelijkheid een dubbelleven leidden. Een leven waarbij ze overdag naar kantoor gingen, terwijl ze 's nachts op een duikadres de nacht doorbrachten.

Door zo over haar activiteiten en die van haar groepsgenoten te schrijven, ontstaat een ander beeld van 'het verzet'. Jacoba's wereld is geen afgeperkte wereld. Verzet is overal en lijkt welhaast alom aanwezig, omdat Jacoba het in termen van verbindingen beschrijft. Verbindingen waarbij elk schakeltje telt. De

concrete vorm van het verzetswerk is hulp aan met name onderduikers, maar het hogere doel is om via die hulpverlening een wijdmazig netwerk over de stad te spannen dat, zo schrijft Jacoba, bijdraagt aan 'geestelijke opbouw in een tijd van decadentie en ontwrichting.' Dit mag misschien hoogdravend klinken, het bijzondere van dit boek vind ik dat Jacoba's hoge idealen gepaard gaan met een ongelofelijk praktische instelling en een opvallende unconventionaliteit. Vanaf 1936 woont ze samen met haar levensgezellin, Nel Wateler. Daarnaast koestert ze bijzondere gevoelens voor een groepsgenoot, Bernard Aris, die getrouwd is. Onverwacht blijft hij op een nacht slapen, een nacht die Jacoba ervan doordringt dat 'begeren iets anders is dan liefhebben, en dat ze 'met elke vezel van haar bestaan' van deze man mag houden. Verbluffend zijn ook de passages waarin zij in gesprek met God onderzoekt in hoeverre het terecht is dat een vrouw haar een 'slet' noemde. De vrouw is de echtgenote van een dominee op wie Jacoba verliefd is geweest. Jacoba ontmoet hem en zijn vrouw op de trappen van de kerk waartoe zij beiden behoren, waarop de vrouw haar voor slet uitmaakt. Jacoba laat de man per brief weten dat zij niet is wat zijn vrouw zegt dat zij is, maar komt in haar overdenking met God tot een andere conclusie: zij is inderdaad geen slet, omdat de liefde destijds niet is geconsumeerd. Maar aangezien zij dat wel gewild had, vindt zij zichzelf in de ogen van God wel een slet.

Uit deze en andere passages blijkt dat Jacoba een onconventionele, vrijgevochten vrouw was, die tegelijkertijd in het aangezicht van God bijzonder streng was voor zichzelf. Treffend is bijvoorbeeld met hoeveel begrip ze schrijft over Van Doesburg, groepslid, die zijn vrouw had verlaten om met een jonge dominee's dochter te gaan samenwonen. Het gaat hier notabene om een man die intern haar leiderschap over Groep 2000 ondergraaft en betwist. Ze schrijft dat ze het paar ziet 'als twee ontredderde mensen wier leven op drift is geraakt. 'Maar al te goed', zo gaat ze voort, ken ik de gevaren van het illegale werk ook in dit opzicht. Niet voor niets wil ik er altijd bij zijn als er iets ondernomen wordt. Ik ken de spanningen, de psychische kortsluitingen die daar het gevolg van kunnen zijn en die op de een of andere manier moeten worden afgereageerd. Volwassen mannen, eerbare vaders van gezinnen die schreien als een kleine jongen, gillen als een kind in redeloze angst en daarmee hun hele ploeg in gevaar brengen. Die vaak tijdelijk verdoofd of met een kalmerend middel tot bedaren gebracht dienen te worden. Soms ook door een kaakslag of een stomp in de maag van een medestrijder buiten gevecht gesteld.'

Met deze woorden laat Jacoba iets zien van de manier waarop mensen die verzet pleegden probeerden om te gaan met de spanningen en morele dilemma's die het werk met zich meebracht. Immers, mensen die zich altijd keurig aan de geschreven en ongeschreven regels van het normale maatschappelijke leven hadden gehouden, moesten nu liegen, stelen en geweld plegen. Ook werkten mannen en vrouwen nauw met elkaar samen op een manier die tot dan toe wegens maatschappelijke vooroordelen op bezwaren gestuit zou zijn. De meeste verzetsgeschiedenissen geven maar weinig prijs van de spanningen en conflicten die deze ongewone situatie met zich mee moet hebben gebracht. Ook komen we weinig te weten over hoe verzetsmensen het vaak genoemde gevaar van 'verwildering' het hoofd probeerden te bieden. Dit boek toont hoe Jacoba op een hele praktische manier als het ware voorleefde hoe het morele kompas eruit zag.

Daarnaast wordt duidelijk hoe belangrijk het kerkelijk verband bleef als het ging om het bieden van een moreel houvast. Om de twee weken kwam de groep bijeen (er bestond immers geen verbod op kerkelijke bijeenkomsten) om samen met enkele predikanten te spreken over de innerlijke conflicten die speelden. De predikanten hadden hier een zeer belangrijke, coachende rol, maar opvallend is dat Jacoba de liturgie las en afsloot met gebed.

Dat brengt mij op wat ik zelf misschien wel de belangrijkste vraag vind die dit boek oproept: hoe is te verklaren dat Jacoba, een vrouw, tot het einde van de oorlog leiding kon blijven geven aan een

verzetsgroep? Waarop baseerde zij, een vrouw, haar gezag? Prins Bernhard roerde dit heikele punt op zijn bekende onnavolgbare wijze aan, toen hij na de oorlog aan Jacoba vroeg hoe zij zo zakelijk had kunnen werken. 'Hoe heeft u als vrouw dat kunnen doen? Had u geen last met de jongens?'

Mijn indruk is dat Jacoba, met de sanctie van de Hervormde Kerk, tot aan de zomer van 1944 zonder al te veel problemen haar gezag kon uitoefenen, omdat het tot dat moment mogelijk was om leidster te zijn van een verzetsgroep waarin het principe van vrede en geweldloos verzet richtsnoer was. Een richtsnoer dat door Jacoba als het ware belichaamd werd. Vanaf de lente/zomer van 1944 komt dat principe in gevaar en daarmee ook het leiderschap van Jacoba. Voor het leiderschap van een verzetsgroep werd het steeds belangrijker geacht om geweld te kunnen gebruiken als het nodig was. En om het gebruik van geweld op de juiste wijze te kanaliseren door alle centrifugale, wilde krachten meester te blijven.

Met het voortschrijden van de oorlog werd ook op overkoepelend niveau de kwestie van leiderschap en geweldsmonopolie steeds belangrijker: het waren de Binnenlandse Strijdkrachten die geacht werden dat monopolie uit te oefenen. Bekend is hoe dat letterlijk niet zonder slag of stoot ging. De zogenaamde 'wilde groepen' voegden zich niet in dit nieuwe verband en bleven zelf bepalen hoe en wanneer zij geweld gebruikten. Ook Jacoba kreeg met dit soort dilemma's te maken. Haar conflict met Van Randwijk en VN is daar de meest sprekende uitdrukking van. Van Randwijk betwistte haar leiderschap op grond van het feit dat hij niet voor zich zag hoe een vrouw in de nieuwe, meer gewelddadige fase van oorlog en bezetting, leiding kon geven aan een zelfstandige verzetsgroep die geweld uit de weg ging. Tijd om tot slot dieper in te gaan op Jacoba's houding tegenover geweld en strijd en de rol die sekse daarbij speelde.

Jacobas portrettering van zichzelf als iemand die de nood en pijn van anderen wil lenigen past in het gangbare beeld van vrouwen die eerst en voor alles zorgen voor anderen. Dit beeld staat echter haaks op een ander beeld dat Jacoba voor zichzelf gebruikt, dat van de strijdbare heks. Die heks wordt geboren uit een heftige confrontatie met haar vader, Hermannus van Tongeren, Grootmeester van de Orde der Vrijmetselaren en gepensioneerd generaal majoor van het KNIL. Een man met wie Jacoba van haar 5^e tot haar 13^e jaar in een verplaatsbare ambtswoning in de oerwouden van Sumatra leefde, waar hij als genie officier leiding gaf bij het bouwen van bruggen. Terwijl haar moeder en haar zus Lot in Batavia bleven, en haar broer Herman in Rotterdam op school zat, nam Hermannus om raadselachtige redenen zijn jongste dochtertje mee naar de onherbergzame oorden rond Atjeh.

Hij voedde haar op als een jongen. Een jongen die strenge militaire waarden met de paplepel kreeg ingegoten, maar die tegelijkertijd ook als een moedertje voor hem moest zorgen. Dat Indische leven legde de basis voor een band met haar vader die voor Jacoba, zo blijkt uit het boek, zowel een bron van inspiratie en steun was, alsook een bron van stress. Waar God in de hemel zijn strenge eisen aan Jacoba oplegde, daar deed haar vader hetzelfde op aarde. Hij legde daarmee een druk op haar die zij, zo waarschuwde haar vriend Bernard Aris, misschien nodig dacht te hebben, maar die haar, zo vreesde hij, uiteindelijk zou breken.

Eenmaal terug in Nederland in 1916 werd het gezin Van Tongeren herenigd. Voor Jacoba braken nu pas jaren aan van eenzaamheid. Ze presteerde slecht op school, werd gepest door haar broer en zus, en gemedend door haar moeder. Op een dag wordt zij er valselijk van beschuldigd een kostbare waterkaraf te hebben gebroken. Ook haar vader laat haar vallen en noemt haar 'een kleine heks'. Dit brengt Jacoba tot razernij: ze stort zich op haar vader en verwondt hem tot bloedens toe. Voor haar is dit een afscheid van het vaderbeeld dat zij door de jaren in Indië had gekoesterd. In razernij vernielt zij de voorwerpen die het leven met haar vader in Indië symboliseren, zoals de staf van de kleine Tambour maitre. Ze rekent daarmee naar eigen zeggen af met haar jeugd en met een leven van de heerlijke en schone verbeelding. Zij neemt zich voor om niet langer weerloos te zijn en te worden wat haar vader haar noemde: een heks,

maar dan een strijdbare heks die alles overzag en altijd waakzaam was. 'Jacoba bleef Jacoba, maar nu de strijdbare, die haar mannetje stond', zo schrijft zij.

Dit beeld, dat goed aansluit bij het beeld van de duivelskunstenaars dat Van Randwijk gebruikt, roept de vraag op wat strijdbaarheid betekende voor Jacoba en andere vrouwen die verzeild raakten in illegaal werk. We weten dat er weinig verzetsvrouwen waren die zelf aanvallend geweld gebruikten; vrouwen als Hannie Schaft waren een uitzondering. Tegelijkertijd weten we ook dat het optreden van vrouwen, als dat afweek van datgene wat passend werd geacht voor vrouwen, in de naoorlogse reconstructies van verzetsgeschiedenissen nogal eens is weggeretoucheerd en ingepast is in patronen die wel passend werden geacht. Zo reduceerde de Friese verzetsstrijder en geschiedschrijver Pieter Wijbenga de rol van Esmée van Eeghen in het Friese verzet tot de rol van koerierster. In werkelijkheid werkte Esmée van Eeghen op voet van gelijkheid met KP leider Krijn van den Helm. Dit soort van vooroordelen over vrouwen druipende reconstructies bemoeilijken het zicht op de rol die vrouwen in verzetsnetwerken speelden, zeker waar het om het gebruik van geweld ging. Vaak ontbreken bronnen die tot een ander, minder bevooroordeeld beeld zouden kunnen leiden. Het boek van Jacoba biedt wel informatie over deze kwestie. Hoe stond de 'wilde kat Jacoba', zoals zij zichzelf ook wel typeert, tegenover het gebruik van geweld?

Jacoba's houding tegenover het gebruik van geweld is, zeker in het licht van haar militaire opvoeding door haar vader, intrigerend. Op grond van haar geloof én haar sekse, schrijft zij zichzelf voor een strijdster te zijn die zelf geen geweld gebruikt. Ze heeft niet willen leren schieten, maar zag wel in dat vechten noodzakelijk was. Als ze van een groepslid te horen krijgt dat 'een leidster de strijd niet vermijdt, maar aanvalt', zegt zij: 'Bij iedere klap geef ik een klap terug, maar op mijn eigen manier.' Zo leidt zij ook Groep 2000: die heeft weliswaar een Knokploeg, of, zoals Jacoba meestal schrijft, een Strijdend Gedeelte, maar die Knokploeg heeft een zuiver defensieve taak, indachtig het gebod: Gij zult niet doden. Ze neemt wel bonkaarten af die met behulp van gewapende overvallen zijn verkregen, en geeft ook namen door van gevaarlijke individuen die door anderen geliquideerd worden, maar gebruik van dit type geweld door de Groep zelf, wordt zo veel mogelijk vermeden. En als het dan toch moest, dan zorgde ze dat ze erbij was, om gewonden bij te staan en te troosten, te luisteren, te zorgen. Zoals Jacoba op een gegeven moment tegen Van Randwijk zegt: 'Wij zijn Kerk, geen Knokploeg'. Zie ook haar omschrijving van de activiteiten van Groep 2000 als 'Vredeswerk in Oorlogstijd'. Veiligheid gaat in haar groep boven alles, maar wordt zo veel als mogelijk bewerkstelligd met vreedzame middelen. De uitvinding en toepassing van het beroemde codesysteem is daarbij het belangrijkste middel.

Het boek laat zien dat de tragiek van Jacoba's leven schuilt in haar rotsvaste overtuiging dat zij, waar het om het gebruik van geweld gaat, als het ware zuiver kan blijven, trouw aan haar overtuiging. Deze overtuiging krijgt een monsterlijke klap in maart 1945, wanneer de SD een inval doet in het kantoor van Jacoba op de Stadhouderskade. Juist dan is, tegen alle regels in, de codesleutel op kantoor achtergebleven, verborgen weliswaar, maar toch een groot risico. De in de maanden daaraan voorafgaand reeds opgebouwde interne spanningen worden nu tot het uiterste opgevoerd. Moet de KP van Groep 2000 in actie komen en het kantoor overvallen om de code veilig te stellen om daarmee 1000den levens te redden? Jacoba wil wachten en proberen de codesleutel via andere, vreedzame weg veilig te stellen. De top van het landelijke verzet, die Jacoba tot verantwoording roept, is aanvankelijk vóór een inval, maar laat zich door Jacoba overtuigen. Van Randwijk, die vóór was, lijdt een nederlaag. Maar intern is er ook een groepslid, lid van de KP van Groep 2000, die wil aanvallen. Deze Ab de Boer krijgt een order van Jacoba dat hij moet wachten. Boos en gekwetst ontmoet hij een ander groepslid, Van Doesburg, degene die met de jonge dominee's dochter samenwoont en het leiderschap van Jacoba wil overnemen. Van Doesburg tart De Boer, door hem uit te maken voor een 'laf juffershondje'. Dat is

genoeg. Samen met enkele andere KP'ers plegen zij een overval, waarbij zij weliswaar ontkomen, maar waarbij de SS'er Ernst Wehner wordt doodgeschoten. De codesleutel wordt bovendien niet veilig gesteld.

Iedereen weet wat nu gaat volgen: represailles. Dat was precies waarom Jacoba had willen wachten. De passages waarin zij beschrijft hoe zij in de EHBO post onder de Weteringbrug wacht om te zien wat er gebeuren gaat om vervolgens getuige te zijn van de moord op 30 mensen in het Weteringplantsoen, zijn hartverscheurend. Later zal zij schrijven dat Jacoba de lichtvoetige dan sterft. Zij voelt zich schuldig en verantwoordelijk en wordt door mensen als Van Randwijk in die gevoelens gesterkt. Iets dat natuurlijk des te opvallender is in het licht van zijn eigen voorkeur voor een gewapende actie. Jacoba twijfelt aan alles, inclusief haar eigen leiderschap. Toch blijkt uit de beschrijving nergens dat zij haar rol als leidster veronachtzaamt. Integendeel, zij zorgt ervoor dat de sleutel in veiligheid wordt gebracht en handelt ook verder even daadkrachtig als altijd.

Maar er is iets gebroken in haar. Ook al slaagt ze erin om de aanvallen van Van Randwijk op haar leiderschap af te weren, en blijft Groep 2000 zelfstandig in weerwil van zijn pogingen de Groep in te lijven, toch is het gedaan met wat zij haar 'vertrouwen en geloofsblijheid' noemt. Bovendien draagt de zelfstandigheid van Groep 2000 paradoxaal genoeg bij aan haar onbekendheid, omdat zij na de bevrijding niet samen met de LO, RVV en LKP zichtbaar mag uitreden.

Jacoba blijft haar verdere leven worstelen met de gebeurtenis in het Weteringplantsoen, die zij ervaart als een blijvende schandvlek. Onwillekeurig komen de passages naar boven die zij wijdt aan haar jeugd en haar angst om haar vader te schande te maken. Langzamerhand lijkt er een zekere rust op te treden in de brieven aan dominee Klamer. Maar ook een oneindig, niet te stillen verdriet. Scherp stelt ze vast dat zij fouten van anderen vergeeft, zoals zij deed met Ab de Boer die tegen haar order in toch meedeed aan een overval. Maar dat zijzelf geen fouten mag maken.

Aangrijpend is de passage waarin zij beschrijft hoe zij, na de oorlog, op het Weteringplantsoen staat, op de plek waar de 30 mensen zijn vermoord. Zij denkt aan het vuilnis dat na het wegvoeren van de lichamen op de fusillade plek werd gestort, om 'de euveldaad' te bedekken. Pas nu, zo schrijft ze, ziet ze in dat zij, de lichtvoetige, trotse Jacoba, onder dat vuilnis bleef liggen, en vergat om vanuit de puinhopen van haar ideaal omhoog te zien. 'Zij bleef staren op het vuil van de rommel, zij kroop in het stof voor haar Heer en zag niet eens hoe Gods adem allang over deze plaats was heen gegaan en Zijn 2000 had weggevoerd, omdat dit lichtvoetige wezentje in al het vuil en stof door menselijke hoogmoed zou zijn verstikt en omgekomen.'

Jacob had, zo blijkt uit deze en andere passages, een grote verbeeldingskracht en een sterk gevoel voor symboliek, seculier en religieus. Daarin zie je, zo lijkt mij, zowel de invloed van de Vrijmetselarij als die van de Hervormde Kerk. Meest sprekende uitdrukking hiervan vind ik de oranje band die zij om de arm draagt op het schilderij dat op de cover van het boek staat. Een pelikaan staat bovenop een bijbel. De vogel rijt de eigen borst open om haar jongen te voeden. Ik vind het een bijna wreed symbool, zeker in het licht van Jacoba's leven na de oorlog, dat zij vanwege een gesloopte gezondheid in bed slijt, met haar levensgezellin Nel Wateler aan haar zijde. Eén van de dingen die haar vader Jacoba in Indië leert, is dat je bij een strijd altijd moet afvragen of de trofee bepaalde offers waard is. Was de trofee de offers van Jacoba waard? Ik kan daar geen antwoord op geven. Wel weet ik dat haar boek van onschatbare waarde is voor onze kennis van het verzet, zeker in de situatie waarin de wereld zich nu bevindt. Oorlog, vervolging en geweld zijn alom tegenwoordig en ook heel dichtbij het schijnbaar veilige Nederland. Maar verzet, zo laat Jacoba zien, bloeit **ook** overal, als je het maar wilt zien.

Paul, dit boek is het resultaat van een bijzondere samenwerking. Tussen jou en je vrouw Els, tussen jou en je familie, en tussen jou en Trudy Admiraal, de goudsmit zoals je haar terecht noemt die het door jou gevonden goud hielp smeden. En tussen jou en de nazaten van Groep 2000. Maar ook tussen jou en mij, en daarmee het NIOD. Je kwam bij mij met je idee voor dit boek op een moment dat het NIOD bezig was een nieuw onderzoeksprogramma voor het verzet op te stellen. Dit jaar gaat het daadwerkelijk van start met twee deelonderzoeken, één naar de geschiedenis van het Oranjehotel, en één naar het studentenverzet. Het is hopelijk het begin van een reeks onderzoeksprojecten, b.v. naar de nieuwe manieren waarop mannen en vrouwen in verzetsnetwerken samenwerkten. Het NIOD doet dit onderzoek niet in zijn eentje, kan dat ook niet doen. We proberen in te spelen op wat al gaande is, en dat is veel. Dat is ook zichtbaar op deze bijeenkomst, waar direct betrokkenen, getuigen en onderzoekers bij elkaar zitten.

De vragen die leidend zijn voor het NIOD onderzoeksprogramma zijn mede geïnspireerd door jouw zoektocht naar het verborgen leven van je tante Jacoba. Je tante die bij jou bleef, toen jij in september 1944 als 2,5 jarig jongetje thuis moest blijven toen jouw vader Herman begraven werd. Je vader die, net als je grootvader Hermannus, door de nazi's werd vermoord. Je tante wilde een boek over Groep 2000 schrijven om een ereschuld in te lossen. Het is haar niet meer gelukt. Maar jou wel.

Amsterdam, 21 maart 2015

Marjan Schwegman
Directeur NIOD